

Оксана Сторчай
(Київ)

РОЗДУМИ ОЛЕКСАНДРА СТИЛІАНУДІ ПРО НАТУРАЛІЗМ У ЖИВОПИСУ

Перша частина статті присвячена короткому огляду творчого шляху відомого майстра ліричних пейзажів Олександрю Стіліануді (1868–1948), який своєю мистецькою, культурологічною та педагогічною діяльністю відіграв значну роль у формуванні однієї із самобутніх шкіл живопису – одеської. Друга частина присвячена публікації архівного матеріалу – «Роздуми художника про натуралізм у живопису».

Ключові слова: *О. Стіліануді, одеська школа живопису, архівний матеріал, натуралізм у живопису.*

The first part of the article is a short career review of a well known lyric landscape painter Alexander Stilianudi (1868–1948), whose art, culturological and pedagogical activity played a considerable role in formation of one of original schools in painting – odessa school. The second part of the article is devoted to the publication of archive materials «Reflections of the Artist about Naturalism in Painting».

Keywords: *O. Stilianudi, Odessa school of painting, archive materials, naturalism in painting.*

Первая часть статьи посвящена короткому обзору творческого пути известного мастера лирических пейзажей Александру Стилиануде (1868–1948), который своей художественной, культурологической и педагогической деятельностью сыграл значительную роль в формировании одной из самобытных школ живописи – одесской. Вторая часть посвящена публикации архивного материала – «Размышления художника о натурализме в живописи».

Ключевые слова: *А. Стилиануде, одесская школа живописи, архивный материал, натурализм в живописи.*

Багатьом добре відоме видання «Мастера искусства об искусстве»¹, укладене з вибраних уривків з листів, щоденників, промов і трактатів художників Західної і Південної Європи, Росії. Віднайдений автором цікавий, але невеликий за об'ємом, архівний матеріал – «Роздуми Олександра Стіліануді про натуралізм у живопису» (назва умовна)² – мовби продовжує основні засади цього видання. Було б добре спочатку у формі окремих статей зібрати матеріал, а надалі видати книгу «Українські художники про мистецтво». (Але це досить кропітка робота в архівах і бібліотеках.)

Олександр Миколайович Стіліануді (1868–1948) є талановитим майстром ліричного пейзажу. Своєю творчою і педагогічною діяльністю художник відіграв значну роль у формуванні однієї із самобутніх шкіл живопису – одеської.

Донедавна бібліографію творчості О. Стіліануді переважно складала каталоги виставок Товариства південноросійських художників, відгуки тогочасної критики про виставки (де переважно ім'я художника тільки згадується), довідкові видання³, а також короткі огляди його творчості в контексті тем окремих статей, монографій, в «Історії українського мистецтва»⁴. Але в останнє десятиріччя ситуація змінилася – розпочалося ґрунтовне вивчення біографії й особливостей творчості художника. Про це свідчать статті О. Барковської «Симфонии зеленых тонов» у книзі «Кириак Костанди и художники-греки в Одессе», В. Савченко «Гармонии Стилиануде» та Є. Голубовського «Совесть, благородство и достоинство» (дві останні є вступні статті до каталогу виставки художника 2010 р.)⁵.

Вивчення творчості О. Стіліануді значною мірою ускладнюється тим, що майже вся художня спадщина художника, а вона досить велика, зберігається в приватних збірках. Це колекції сім'ї нащадків Костанді – Стіліануді, Смаглія (напр.: «Одеса. Парк», «Малий Фонтан», «Ніч на Великому Фонтані», «Етюд. Хмари», «Натюр-

морт», «На Бузі», дитячі портрети та ін.), Дроздовського (напр.: «Пейзаж з деревом», «День бузку» тощо), одна з найкращих колекцій Піотровської (напр.: «Петербург. Уклінна гора», «Весна», «Дача Маразлі», «Парк Маразлі», «Дача. Тиша», «Болград», «Молоді тополі. Великий Фонтан», «Куточок парка», «Сад» та ін.), Парадісопулоса (напр.: «Вулиця Пастера», «Вечір», «Етюд», «Дача К. Костанді», «У парку. Одеса», «Гай», «Пейзаж» тощо), Голубовської (напр.: «Околиці Одеси» та ін.), Абрамова (напр.: «Хвіртка», «Вид на собор», «Великий Фонтан» тощо), Бубураса (напр.: «Етюд. Великий Фонтан», «Великий Фонтан», «Етюд» та ін.), Шестакова.

На жаль, тільки чотири твори О. Стіліануді зберігаються у вітчизняних державних музеях – в Одеському художньому музеї (два експонати – «Місячна ніч. Вулиця Великого Фонтану», «Світає»), Національному художньому музеї України (Київ) (один твір – портрет дружини художника Дарини Василівни Стіліануді (1868–1947)) і Миколаївському художньому музеї (одна робота).

За життя О. Стіліануді не було жодної персональної виставки, як не було видано й каталогу його творів. Тільки в 2010 році вперше було влаштовано ретроспективну виставку «Гармонії Стіліануді» в Одесі. На виставці експонувалося більше 60 картин й етюдів художника, з яких переважна більшість була представлена вперше. Був виданий і каталог. Завдяки цій виставці й каталогу можна скласти повне уявлення про творчість художника, його непересічний талант пейзажиста, а високий художній рівень його творів може презентувати українське мистецтво в західноєвропейському культурному просторі. Творчість О. Стіліануді зачаровує своєю поетичною витонченістю, музикальністю і має особливу індивідуальну неповторність. Майстер створює ліричні, насичені прозорим повітрям і сонячним світлом образи природи. Віртуозне володіння кольором і легкість малюнка створює враження невимушеності манери майстра. Для творчості О. Стіліануді характерне ретельне вивчення природи, продуманість композиції, гармонійність задуму й виконання. У пейзажах художника гармонійно поєдналися традиції реалістичного живопису з малярськими новаціями імпресіоністів, які збагатили художню мову його творів. Тогочасні художні критики назвали О. Стіліануді представником «чистого імпресіонізму»⁶. (Крім того, деякі пейзажі митця, тема парків у творах свідчать про те, що він добре знав творчість художників об'єднання «Мир искусства».) Відомо, що О. Стіліануді в 1900 році, разом з К. Костанді, П. Нілусом, Л. Пастернаком, Г. Головковим, відправився на Всесвітню виставку до Парижа. У цій поїздки по Європі, крім французької столиці, вони відвідали Відень, Мюнхен, Берлін, Базель, де вивчали світове мистецтво в музеях, а на виставках – нові течії в тогочасному західноєвропейському мистецтві. У Парижі О. Стіліануді деякий час працював у майстерні Д. Кузнецова (молодшого брата відомого одеського художника Н. Кузнецова) і відвідував виставки Салонів.

Загалом О. Стіліануді отримав фахову освіту в Одеському художньому училищі (1885–1890), навчаючись у найкращих викладачів – К. Костанді й Г. Ладиженського, в Петербурзькій академії мистецтв (1890–1895) – у П. Чистякова та І. Рєпіна. Будучи найталановитішим учнем К. Костанді, у своїй творчості О. Стіліануді був вірним мистецьким засадам учителя, ставши його послідовником у мистецтві пейзажу.

Після закінчення Академії мистецтв художник повернувся до Одеси, де багато часу віддав викладацькій діяльності (в училищах, гімназіях, Будівельному інституті (з 1936 р.), Академії красних мистецтв (1940)). Ось як згадує його учень В. Глушко: «Стіліануді учил видеть цвет. Писать этюды на воздухе, а не в мастерской, как это нередко практиковалось. И видеть в картине не сюжет, а другую драматургию – драматургию красок»⁷.

Починаючи з 1893 року, із часу навчання в Санкт-Петербурзькій академії мистецтв, О. Стіліануді бере активну участь у виставках Товариства південноросійських художників (IV (1893), V пересувна (1895), VI (1895), VII (1896), X (1899), XII (1901), XIII (1902), XV–XXVI (1904–1916), XXVIII (1918), XXIX (1919)) і Академії мистецтв

та ін., у роботі самого Товариства (з 1910 р. – беззмінний секретар правління). Він був одним із засновників Товариства ім. К. Костанді. Творчість О. Стіліануді, його культурологічна й педагогічна діяльність заслуговує на ґрунтовне дослідження науковцями, тобто на солідну монографію.

О. Стіліануді мав звичку робити виписки з книжок про мистецтво. Так, «Роздуми Стіліануді про натуралізм» були віднайдені у звичайному зошиті, нотатки якого він об'єднав під загальною назвою «Художники и их мысли и высказывания». У цей зошит митець записував найціннішу для себе інформацію про художників, їх думки про мистецтво, висловлювання Е. Мане, Е. Будена, Е. Дега (зокрема, про творчість Енгра), К. Моне, К. Піссарро, В. ван Гога, П. Гогена, виписки з автобіографії І. Грабаря про А. Ашбе, книги І. Тена «Чтения об искусстве», статті «Чувство к восприятию цвета» в журналі «Афинская звезда» 1896 року. (Наприкінці зошита два записи – «Рецепты. Как чистить картины, писанные масляными красками» та «Советы начинающим художникам».) Як бачимо, з переліку імен О. Стіліануді цікавило переважно тогочасне західноєвропейське мистецтво, його течії і напрями, методика навчання в школі А. Ажбе в Мюнхені.

Для порівняння роздумів О. Стіліануді про натуралізм у живопису варто коротко навести визначення натуралізму в мистецтві й натуральної школи зі словника «Стили в искусстве» В. Власова⁸. Так, автор зазначає, що натуралізм в історії мистецтва рідко виступає в «чистому вигляді» як окремий напрям або течія. Натуралізм, поєднуючись з іншими тенденціями художнього мислення, може бути наявний у багатьох із них. Натуралістична тенденція найактивніше виявляється в самодіяльній, непрофесійній творчості. Натуралізм значною мірою характерний для салонного мистецтва. Академізм часто вироджується в натуралізм. Натуралістичні риси властиві мистецтву маньєризму й бароко. У своїх прагненнях, але не завжди у власних творах, натуралістами були барбізонці й імпресіоністи. Найповніше натуралістична тенденція виявилася у творчості художників так званої натуральної школи.

Щодо російської натуральної школи, то вона була сформована в другій половині XIX ст. В. Власов пише, що вперше термін «натуральна школа» застосував художній критик Ф. Болгарін у 1846 році, аналізуючи діяльність М. Некрасова. Далі В. Белінський об'єднав під цією назвою творчість М. Гоголя, М. Некрасова, Ф. Достоевського, І. Гончарова, Д. Григоровича. У зв'язку з новою літературною течією до середини 40-х років XIX ст. з'явилося ціле покоління художників-ілюстраторів натуральної школи, яких називали «карандашистами»: В. Тімм, О. Агін, Р. Жуковський, Е. Бернадський, П. Боклевський, К. Клодт, Т. Шевченко. Багато хто з них прославився ілюстраціями до творів М. Гоголя й участю в літературних альманахах, подібних до некрасовської збірки «Фізіологія Петербурга» (1845). Проте першим серед художників російської натуральної школи, імовірно, слід уважати П. Федотова.

Надалі з творчості художників натуральної школи 1840–1850-х років сформувався напрям «критичного реалізму» і рух передвижників. Тому значення натуральної школи виходить за вузькі рамки одного конкретно-історичного явища. Принципи образотворчого натуралізму пустили глибоке коріння в російському мистецтві другої половини XIX ст., вони були співзвучні «російській душі» з її прагненням до конкретності, наочності, «речового» зображення як у літературі, так і в живопису, графіці, скульптурі. Ця тенденція визначила значною мірою появу таких російських художників, за іронією долі неросійських національностей, як М. Ге, М. Антокольський, А. Куїнджі, К. Айвазовський.

У ширшому сенсі слова «натуральна школа» проявлялася в історії мистецтва неодноразово як найяскравіший вираз натуралістичних тенденцій: у мистецтві болонських академістів, караваджистів, іспанських натуралістів Ф. Сурбарана і Д. Веласкеса, голландському живопису XVII ст., французькому салонно-академічному мистецтві кінця XIX ст.

Це короткий переказ деяких положень зі статей словника В. Власова про натуралізм і натуральну школу в мистецтві. Безсумнівний інтерес для науковців, художників мають роздуми О. Стіліануді з цього питання, де він стверджує, що натуралізму в живопису немає і не може бути, та надає цьому цікаве пояснення.

[Роздуми Олександра Стіліануді про натуралізм у живопису]

Мои мысли (А. С.) Господа, я долго думал и сейчас говорю, что натурализма в живописи нет и быть не может. Кажущийся натурализм – это безличие от бездарности.

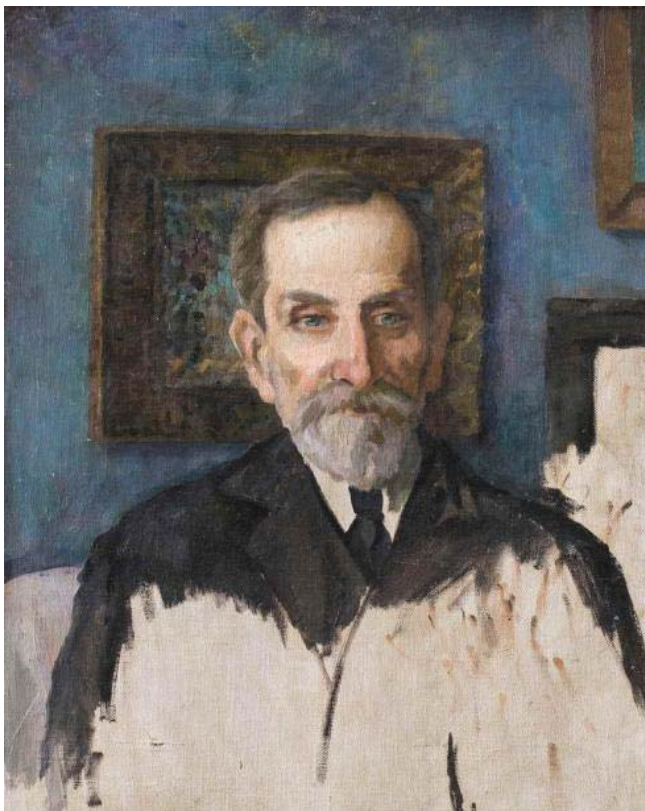
Действительность многогранна и многообразна, а воспроизведение ее в живописи может быть односторонне и индивидуально.

В портрете нпр. подчеркивается или аристократизм – (Ван Дейк), или телесное благо – (Рубенс), или духовность – (Леонардо Да Винчи) или телесное обаяние, могучесть красоты формы и тона – (Тициан). Даже у Веласкеза, в его проникновении в творчество бога, у этого дерзкого похитителя могущественных сил творчества создателя, в его произведениях не натурализм.

И все они убедительно правдоподобны, все они не создали бы своих шедевров, не имея перед собой натурщиков и натуры. Но, боже мой! Разве они хотя чуточку натуралистичны?

Даже в безобразно правдивых ногах Рубенсовских женщин столько божественной исключительности и настоящего творчества.

Поставьте живые ноги рядом с их живописным изображением или же посмотрите на живые ноги глазами не художника: сколько в них некрасивости и отталкивающей правды. Я не говорю о чувственном созерцании обыкновенных женских ног. Но опять я беру Рубенса и карликов Веласкеза и других великих мастеров, как у них облагорожена действительность!

**О. Стіліануді. Автопортрет.
Полотно, олія. 65,5х51. 1920-ті рр.**

Художники, упоенные красками, линиями, рефlekсами и формами своих моделей, как бы не видят сущности жизни, внутренней пустоты, злобы, лицемерия и тем не менее интуитивно попутно создают подробные мощные характеристики. Кроме того, они наделяют свои объекты богатствами своей души. Вот почему в их произведениях облагораживаются характеры их натурщиков, которые кажутся в сто-крат лучше.

Таким образом, нереалистического искусства нет. Все восприятия художников происходят из реальных ощущений, хотя бы они отобразились – вылились в идеальные или фантастические формы.

Искусство – отвлеченный от реальных и материальных ощущений продукт. Подъем и настроение, сопутствующие всякому творчеству, обосновываются благоприятными житейскими условиями и нередко вкусным обедом.

Во всяком искусстве художник не протоколирует действительности, а выражает свои впечатления от неё. При этом эти впечатления он облачает астральностью своего «Я», они индивидуальны, и в этом определяется и стиль автора. Это в особенности ясно, наглядно и доказательно в музыке. Она менее других искусств конкретно-реальна.

Не смотря на свою математически точную обоснованность: ритм, тональность и проч., она ничуть не фотографична по отношению к действительности. В ней просто выражается настроение автора от природы, действительности и жизни.

Всякое творчество предвзято извлекаемое из прошлого, обоснованного знанием предмета, а не угадываемое чувством при созерцании предмета, убивает его красоту, сущность, таинственность и мистику. Такая сознательность ведет к однообразию, повторности и скуке и лишает произведение наивности и свежести, что так ценно и важно в искусстве.

Нужно об этом не забывать художнику. Нам противны самые точные муляжи действительности, противны раскрашенные восковые фигуры людей!

Искусство так тонко, нежно и хрупко, что от вливания в него рассудочности и разума науки оно рушится, тает и исчезает, и от него ничего не остается.

Его интуитивная логичность – это искренность, гармония и красота правды. Это и есть его сущность.

Сейчас мне кажется, что очень важны технические знания и достижения, чтобы уметь выразить то, что хочешь сказать.

Отвлеченные искания в искусстве появляются тогда, когда современность преодолевает все трудности реального воспроизведения и разрешает все поставленные современностью проблемы.

Так, после академичности, которая довела до омертвления совершенные неоклассические формы искусства, появляются искания в импрессионизме.

¹ Напр.: Мастера искусства об искусстве. Избранные отрывки из писем, дневников, речей и трактатов : в 7 т. / под общ. ред. А. А. Губера и др. – М. : Искусство, 1965–1970.

² Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 21–3/22 : *Стилиануди А. Н.* Художники и их мысли, высказывания (заметки и выписки) (рукопис, б/д), арк. 7–7 зв.

³ Напр.: Каталог IV-й периодической выставки южнорусских художников 1893 г. в г. Одессе. – [О., 1893]; Каталог выставки «Товарищества южнорусских художников в Одессе». – [О., 1894]; Каталог Шестой выставки Товарищества южнорусских художников в Одессе. – [О., 1895]; Каталог Второй выставки этюдов и эскизов Товарищества южнорусских художников в Одессе. – [О., 1896]; Каталог Седьмой выставки Товарищества южнорусских художников в Одессе. – [О., 1896]; Каталог Десятой выставки Товарищества южнорусских художников в Одессе. – [О., 1899]; Каталог Двенадцатой выставки Товарищества южнорусских художников в Одессе. – О., 1901; Каталог XV выставки картин Товарищества «южнорусских художников» в г. Одессе. – О., 1904; Каталог XVI выставки картин Товарищества южнорусских художников в г. Одессе. – О., 1905; XVII выставка Товарищества южнорусских художников : [каталог]. – О., 1906; Каталог XVIII выставки картин Товарищества южнорусских художников в г. Одессе. – О., 1907; Каталог XIX выставки картин Товарищества южнорусских художников в г. Одессе. – О., 1908; Каталог XX выставки картин Товарищества южнорусских художников в г. Одессе. – О., 1909; Художественно-промышленная выставка 1910 г. в Одессе. Художественный отдел : [каталог]. – О., [1910]; Каталог XXI выставки картин и скульптуры Товарищества южнорусских художников. – [О.], 1910; Каталог XXII выставки картин и скульптуры Товарищества южнорусских художников. – [О.], 1911; XXIII выставка картин Товарищества южнорусских художников. 1912 г. : [каталог]. – О., 1912; XXIV выставка картин Товарищества южнорусских художников 1913 г. : каталог. – О., 1913; Каталог произведений, принесенных в дар художниками для лотереи в пользу раненых и больных воинов / Товарищество южнорусских художников в Одессе. – [О.], 1914; XXV выставка картин Товарищества южнорусских художников 1915 г. : каталог. – О., 1915; XXVI выставка картин

Товарищества южнорусских художников 1916 г. : [каталог]. – [О., 1916]; II выставка картин, этюдов, рисунков и художественной светописи Общества изящных искусств : [каталог]. – О., 1917; XXVIII выставка картин Товарищества южнорусских художников : [каталог]. – О., 1918; I-я народная выставка картин, плакатов, вывесок и детского творчества. Июнь 1919 г. : [каталог] / авт. вступ. ст. А. Нюрэн [А. М. Нюренберг] ; подраздел пластических искусств. – [О., 1919]; XXIX выставка картин Товарищества южнорусских художников : [каталог]. – О., 1919; Группа южнорусских художников в Одессе // Одесские новости : ил. прил. – 1898. – 18 октября; Антонович И. На выставке художников // Одесский листок. – 1899. – 20 октября (1 ноября); И. Г. Юбилейная выставка южнорусских художников // Одесские новости. – 1899. – 10 октября; П. Г. В-ий [Герцо-Виноградский П. Т.]. Выставка картин южнорусских художников // Южное обозрение. – О., 1899. – 4 ноября; Выставка художников, бывших учеников рисовальной школы Одесского общества изящных искусств в ознаменование XXXV лет существования школы // Искусство и художественная промышленность. – 1899–1900. – Т. 2. – С. XXVIII–XXX; Одесская хроника // Южное обозрение. – О., 1901. – 28 сентября; В Одесском городском художественном музее. Выставка южнорусских художников // Южное обозрение. – О., 1901. – 29 сентября; Антонович И. Выставка картин южнорусских художников // Одесский листок. – 1904. – 5 (18) октября; Линский М. XVI выставка картин южнорусских художников // Одесский листок. – 1905. – 13 (26) октября; Иванович Н. XVI выставка картин южнорусских художников // Южное обозрение. – О., 1905. – 8 октября; Танагра. XVII выставка картин Товарищества южнорусских художников // Новое обозрение. – О., 1906. – 5 октября; ЛИР [Рашковский Н. С.]. Отголоски // Новое обозрение. – О., 1906. – 15 октября; К-ов Л. [Камышников Л. М.]. XVIII выставка картин Товарищества «южнорусских художников» // Одесские новости. – 1907. – 11 (24) октября; М. С. На выставке южнорусских художников // Одесский листок. – 1907. – 18 октября; ТЭД [Эдуардс Т. Д.]. Выставка южнорусских художников // Одесский листок. – 1908. – 5 октября; ТЭД [Эдуардс Т. Д.]. Выставка картин южнорусских художников // Одесский листок. – 1909. – 22 октября; Пекаторос Г. XXI выставка южнорусских художников // Одесские новости. – 1910. – 24 октября (6 ноября); Альцест [Генис Е. Я.]. У южнорусских художников // Одесское обозрение театров. – 1911. – 5 октября. – С. 3; Скроцкий Н. Выставка Товарищества южнорусских художников // Одесский листок. – 1911. – 13 ноября; Гершенфельд М. Письмо из Одессы // Аполлон. – С.Пб., 1915. – № 8–9. – С. 125–126; Искров Б. Выставка южнорусских художников // Южный вестник. – О., 1915. – № 2. – Стб. 16–18; Висконти Г. XXVI выставка картин Товарищества южнорусских художников // Одесский листок. – 1916. – 8 декабря; Клембо [Бабаджан В. С.]. Местная художественная жизнь // Южный огонек. – О., 1918. – № 8. – 30 июня (13 июля). – С. 14; Открытие постоянной выставки картин // Жизнь. – О., 1918. – № 4. – Июнь. – С. 14; Лотерея картин в пользу Добровольческой армии // Сын Отечества. – О., 1919. – 4 ноября; Выставка к 100-летию Товарищества южнорусских художников. Живопись, графика : каталог. – О., 1991; Сто лет южно-русского импрессионизма. Из частных коллекций. – М. ; Тверь, 2003; Товарищество южнорусских художников : биобиблиографический справочник / сост. В. А. Афанасьев, О. М. Барковская. – О., 2000. – С. 193; Словник художників України. – К., 1973. – С. 220.

⁴ Напр.: Афанасьев В. А. Товариство південно-російських художників. – К., 1961. – С. 193; Асеева Н. Ю. Украинское искусство и европейские художественные центры. – К., 1989; Історія українського мистецтва : у 6 т. – К., 1970. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 192; 1967. – Т. 5. – С. 73.

⁵ Барковская О. Симфонии зеленых тонов // Кириак Костанди и художники-греки в Одессе. – О., 2002. – С. 98–101; Савченко В. Гармонии Стилиануди // Гармонии Стилиануди : каталог выставки / Греческий фонд культуры. Одесский филиал ; сост. В. Савченко, С. Парадисопулос ; авторы вступ. ст. : Е. Голубовский, В. Савченко ; перевод – С. Парадисопулос. – О. : График Плюс, 2010. – С. 13–21. Також див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philosoph.onu.edu.ua/elb/articles/savchenko/2.doc>; Голубовский Е. Совесь, благородство и достоинство // Гармонии Стилиануди : каталог выставки... – С. 9–12; [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_40/alm_40_240-243.pdf.

⁶ К-ов Л. [Камышников Л. М.]. XVIII выставка картин Товарищества южнорусских художников // Одесские новости. – 1907. – 11 (24) октября.

⁷ Голубовский Е. Совесь, благородство и достоинство // Гармонии Стилиануди : каталог выставки. – С. 11.

⁸ Власов В. Стили в искусстве : словарь (архитектура, графика, декоративно-прикладное искусство, живопись, скульптура) : в 3 т. – С.Пб. : АОЗТ «Кольна», 1995. – С. 356–358.